

Wij en niet-wij in *Het mooiste meisje aan boord* (1894) van Henriëtte Beijerinck¹

Willem van der Molen
Universitas Indonesia, Indonesië

1. Inleiding

De van nature moeite schuwende inlander, draagt er gewoonlijk wel zorg voor niet harder te arbeiden dan noodig is.

(Beijerinck 2023, 34)

Met deze typering wijst de verteller in *Het mooiste meisje aan boord* de inlander zijn plaats. De inlander is in dit geval de Javaan. Ik citeer de herdruk uit 2023; de roman dateert oorspronkelijk uit 1894, toen Java al een kleine eeuw een kolonie van Nederland was en vooralsnog niets wees op een wijziging in die verhouding. Het citaat verwoordt een indertijd onder de Nederlanders wijdverbreide opvatting die ook na 1894 nog vaak te beluisteren viel. Het zal de lezer verbazen dat deze toch allesbehalve vleiende opvatting ook in de Javaanse literatuur te vinden is, zelfs al vóór 1894 – zij het met een nuancering die, beter dan *Het mooiste meisje aan boord*, ook de koloniale meester tot zijn recht laat komen. Van de Javanen in Batavia heet het:

Wie wat lui aangelegd is, wordt huisbediende bij de *toewans*.²

(Sastradarma 1867–1869, deel I, 13)

Het mooiste meisje aan boord is een roman uit de Nederlands-Indische letterkunde: het verhaal speelt zich grotendeels af in Nederlands-Indië. Als zodanig maakt de roman deel uit van de koloniale literatuur. De afgelopen decennia heeft het postkoloniale onderzoek van deze letterkunde een grote vlucht genomen. Op het terrein van de Nederlands-Indische literatuur is er, naast een immer groeiend aantal deelstudies, inmiddels ook een op die benadering

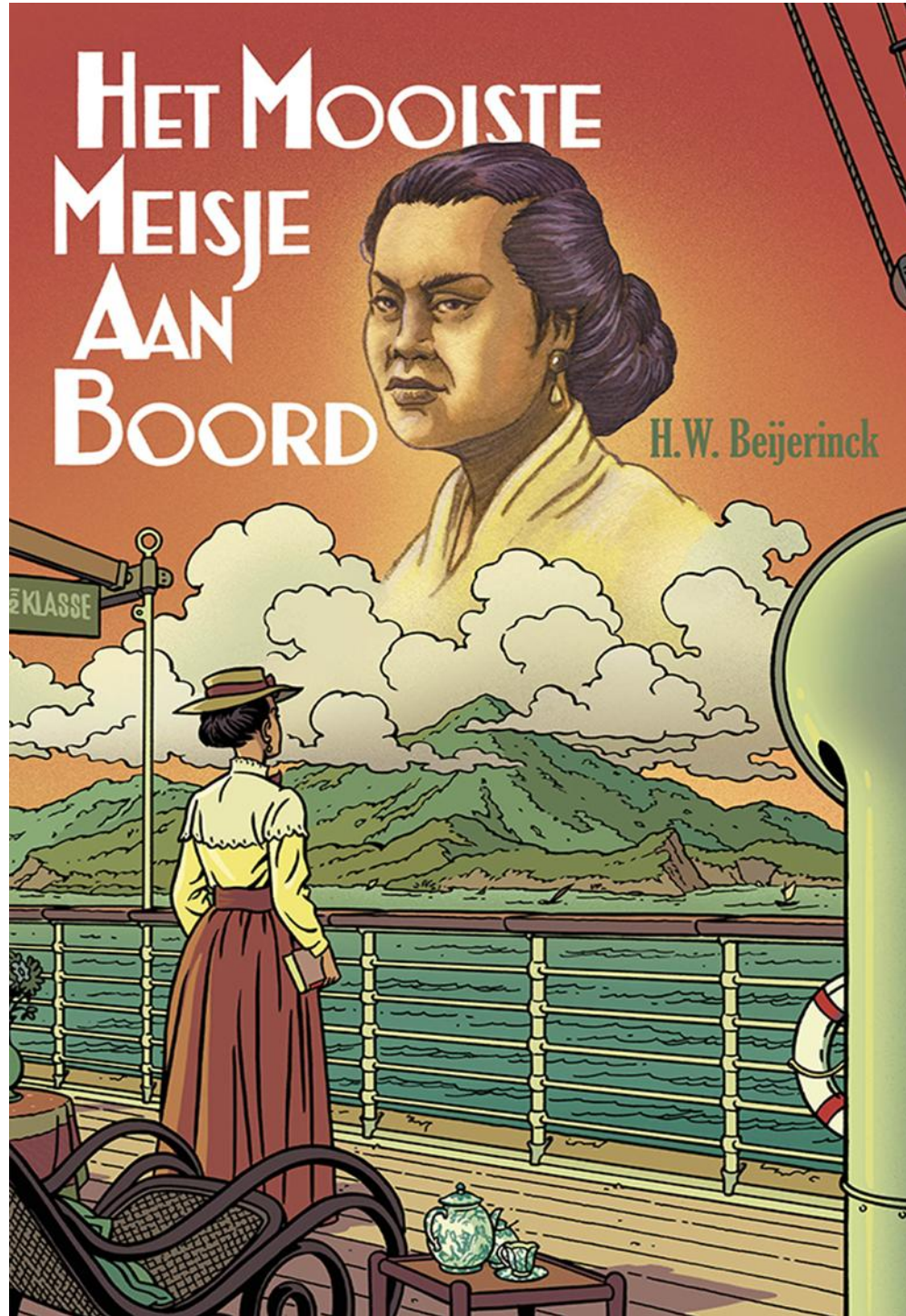
¹ Met dank aan Korrie Korevaart en Coen van 't Veer voor hun kritische opmerkingen. Een vroegere versie van dit artikel werd gepubliceerd in *Indische Letteren* 39.2.

² De *toewans* zijn de Hollanders.

gebaseerd overzicht, gepubliceerd onder de titel *De postkoloniale spiegel. De Nederlands-Indische letteren herlezen* (Honings, Van 't Veer & Bel 2021).

Het mooiste meisje aan boord, onderwerp van dit artikel, wordt niet in de *De postkoloniale spiegel* besproken. Chronologisch hoort het thuis in het eerste van de drie tijdvakken waarin *De postkoloniale spiegel* de geschiedenis van de Nederlands-Indische literatuur verdeelt, dat van de negentiende eeuw (de twee andere tijdvakken beslaan de eerste helft van de twintigste eeuw en de periode 1945 tot heden). Kort als deze periode duurt, zijn er niettemin maar liefst drie literaire stromingen te onderscheiden: idealisme, naturalisme, decadentie. Verder is bij alle vrouwelijke auteurs en, in mindere mate, ook bij de mannelijke, de positie van de vrouw een weerkerend thema. Een derde kenmerk is negatief: de afwezigheid van inheems-Indonesische personages (de romans spelen alle op Java), en als ze er wel zijn, dan nooit als individuele personages met een eigen stem maar uitsluitend als bedienden op de achtergrond of als collectief. In beide gevallen wordt er ruimte geschapen voor pejoratieve oordelen, zoals in het citaat aan het begin van deze paragraaf. Hetzelfde geldt in nog sterkere mate voor de niet-inheemse inwoners van Java: de Chinezen, Arabieren en Indiërs. Met uitzondering van de *Max Havelaar*, waarmee het tijdvak opent, vertonen alle werken dit derde kenmerk. Die afwezigheid en de negatieve stereotypering zijn, zo schrijft Bel (2021) in haar hoofdstuk in *De postkoloniale spiegel*, strategieën van wat de postkoloniale benadering *othering* of 'uitsluiting' noemt, strategieën om de inheemse bevolking als 'de ander' voor te stellen, als niet-wij, met als uiteindelijk doel bestendiging van de (koloniale) macht. Huidskleur, kinderlijkheid, het dicht bij de natuur staan, zijn enkele andere van zulke strategieën, evenals een bevoogdende toon (Bel 2021, 37).

Wat betreft de literaire stroming, het eerstgenoemde kenmerk van de Indische romans uit de tweede helft van de negentiende eeuw, staat *Het mooiste meisje aan boord* het dichtste bij het idealisme (Van 't Veer 2023, 17). Ook de positie van de vrouw, tweede kenmerk, krijgt veel aandacht in *Het mooiste meisje aan boord*. Met betrekking tot het derde kenmerk neemt *Het mooiste meisje aan boord* evenwel een afwijkende positie in. Anders dan in andere romans, die de Indonesische stem onderdrukken, klinkt hier die stem juist wel. Om met Van 't Veer te spreken, *Het mooiste meisje aan boord* laat zien dat kleurbarrières en standsverschillen slechts vooroordelen zijn (Van 't Veer 2023, 24). Is het al bijzonder, in de context van de laat-negentiende-eeuwse koloniale samenleving, dat kleurbarrières en standsverschillen worden ontmaskerd als vooroordelen, helemaal bijzonder is het dat deze revolutionaire visie op het conto wordt geschreven van een Javaanse *njai*, de concubine van een Nederlander. "Postkoloniaal *avant la lettre*" noemt Van 't Veer het (2023, 24).

Afbeelding 1. Omslag van *Het mooiste meisje aan boord* (heruitgave van 2023). Deze illustratie is in het publieke domein.

Het had trouwens weinig gescheeld of die stem was toch onhoorbaar gebleven. Het boek was namelijk volkomen uit het zicht geraakt en leek voorgoed van de aardbodem verdwenen. Alleen door het onverdroten speurwerk van Van 't Veer is het enige nog bekende exemplaar ter wereld boven water gekomen, in een bibliotheek in Zuid-Afrika. Hij heeft er als eerste over gepubliceerd en de roman door een heruitgave binnen ieders bereik gebracht (Van 't Veer 2020; Beijerinck 2023). Hij heeft ook als eerste het bijzondere karakter van *Het mooiste meisje aan boord* onderkend.

Het mooiste meisje aan boord is onze aandacht dus alleszins waard. Van 't Veers voorzet nodigt uit om in detail te bekijken wat de boodschap van het verhaal behelst, hoe de schrijfster erin slaagt de mechanismen van uitsluiting te neutraliseren, en wat zij daarvoor in de plaats stelt. Dat wil ik in dit artikel doen. Ik maak daarvoor dankbaar gebruik van Van 't Veers inleiding bij de heruitgave (Van 't Veer 2023). Voor informatie over de schrijfster en haar werk verwijs ik naar deze inleiding.

2. Het mooiste meisje aan boord

Het mooiste meisje aan boord gaat over de Euraziatische Minie. Zij is de dochter van een Nederlandse ambtenaar in dienst van het Nederlands-Indische gouvernement en zijn Javaanse *njai* ('concubine'). Dochterlief wordt op vijfjarige leeftijd voor een behoorlijke opvoeding naar oma in Nederland gestuurd. Het is de bedoeling dat er een goed Europese dame van haar wordt gemaakt. Als ze net zeventien is, overlijdt grootmoeder; Minie keert terug naar Indië. Op de boot ontluikt er liefde tussen haar en een adspirant-ambtenaar bij het Indische gouvernement, op weg naar zijn eerste standplaats op Java. De onthulling evenwel, dat ze de vrucht van een onwettige verbintenis is, maakt een abrupt einde aan de romance. Twee jaar later komt dezelfde jongeman op het kantoor van de vader van Minie te werken. De wederzijdse gevoelens blijken nog even sterk als voorheen. Oude vooroordelen maken plaats voor nieuwe inzichten, vooral door toedoen van de moeder van Minie, de Javaanse *njai* ('concubine'). Het boek eindigt met het vooruitzicht dat de twee jongelieden een gelukkig paar zullen vormen.

Het verhaal speelt zich af op Java en in Nederland en op de schepen waarmee Minie reist, tussen 1863 en 1883: na 1863 gezien de vermelding van de Hogere Burgerschool, een in 1863 in het leven geroepen schooltype, en vóór 1883 omdat schepen voor Batavia in het verhaal nog op de rede voor anker gaan: de haven kwam er in 1883.

Om een Nederlandse context op te roepen in het deel van het verhaal dat in Nederland speelt, is er voor de Nederlandse lezer weinig nodig. Aan de hand

van woorden als “villa”, “weduwe”, “rijtuig”, “school” kunnen wij ons een voorstelling maken van het milieu waarin Minie’s opvoeding plaatsgrijpt.

Om de juiste sfeer op te roepen in het Indische deel van de roman is meer nodig dan losse woorden ten behoeve van die Nederlandse lezers die Indië niet uit eigen ervaring kennen. De schrijfster doet dat vaardig, met rake typering die laten zien dat zij in haar Indische jaren goed om zich heen gekeken heeft, die ze subtiel in haar verhaal verwerkt. Een mooi voorbeeld is de scène van de huisjongen van Van der Linden, de planter uit het begin van het boek. Daoed, zoals de huisjongen heet, verkeert in de gelukkige omstandigheden dat hij in dienst is van een ongehuwde heer en “dus”, zo laat de verteller ons weten, “op het punt van netheid, het kritisch oog eener meesteres niet behoeft te vreezen” (Beijerinck 2023, 34). Het ongeregelde karakter van de vrijgezellenhuishouding komt subtiel terug wanneer Daoed, na de logeerkamer voor een gast in orde te hebben gebracht, gehurkt in de voorgaanderij een pauze neemt. Dat bedienden ook in de koloniale tijd uitrustten, hoeven wij niet te betwijfelen. Alleen deden ze dat doorgaans niet zittend of hurkend in de voorgaanderij, want die afdeling van het huis was voorbehouden aan de heer des huizes met zijn gezin en hun gasten; bedienden kwamen daar alleen om te bedienen en schoon te maken. De verteller benoemt de situatie niet en spreekt zich er niet over uit maar laat de situatie zien.

De Europese lezers worden zonder omhaal meteen vanaf de eerste bladzijde blootgesteld aan een onbekende wereld. Een wereld waarin bedienden rondlopen, die vreemde namen dragen en op hun hurken zitten, waarin sprake is van een inheemse bevolking die er zekere gewoonten bij geboorte, huwelijk en dood op nahoudt, die curieuze opvattingen koestert over hygiëne en over het leven in het algemeen – er komt flink wat op de lezer af. Ook de nodige Indische en zelfs Maleise woorden en begrippen passeren: “strootje”, “rijsttafel”, “gastvrijheid”, “baatje”, “*baleh-baleh*” (‘rustbank van bamboe’), “*paddi*” (‘rijst’), “je lekker maken”. De lijst is al lang en dan zijn we nog maar op bladzijde 3. Toch hoeft de confrontatie niet af te schrikken. De introductie van al deze nieuwigheden verloopt ongedwongen, terwijl het voorstellingsvermogen van onervaren lezers waar nodig door uitleg gesteund wordt. Neem het “strootje” dat Daoed opsteekt, terwijl hij op zijn hurken zit uit te rusten: wat dat is, is meteen helder door de erop volgende uitleg: “inlandsche sigarette” (Beijerinck 2023, 35). Wel ontgaat aan de niet-ingewijde lezer hoe ook dat strootje aansluit bij het beeld van de bediende: een regent of een Hollander zou nooit een strootje rollen. Het is extra-tekstuele informatie die de Indische sfeer versterkt.

De roman is geschreven in een prettig leesbare, zorgvuldige stijl waarmee de schrijfster precies uitdrukt wat ze wil, zonder overbodige toevoegingen. Zie bijvoorbeeld hoe ze het Javaanse huwelijk karakteriseert. De Javaanse huwelijksmoraal in haar tijd is anders dan de Hollandse, niet losser – zeker niet –,

maar scheiden en hertrouwen was gemakkelijker. De verteller van het verhaal noteert, met een lichte zweem van kritiek, op een manier die in één zin samenvat waar de etnograaf een halve bladzijde nodig heeft:

[...] en het is dan dat zeer dikwijls de band wordt gelegd die, ofschoon heel gemakkelijk te ontbinden als een losgelegde knoop, nochtans bij den inlander den naam van echtverbinding vertegenwoordigt.

(Beijerinck 2023, 34)³

Mijn gunstige indruk van de stijl staat haaks op het oordeel van de tijdgenoten van Beijerinck, die vonden dat haar stijl juist veel te wensen overliet: het verhaal was langdradig, de personages kwamen te weinig tot leven, techniek en opzet van de roman lieten te wensen over (Van 't Veer 2023, 9). Van 't Veer lijkt zich bij dat negatieve oordeel aan te sluiten. “*Het mooiste meisje aan boord* is geen meesterwerk”, constateert hij, waarop hij vervolgt: “Al vertelt Henriëtte Wilhelmina Beijerinck beslist een meeslepende geschiedenis, ze was geen groot schrijfster” (Van 't Veer 2023, 9).

Langdradig is *Het mooiste meisje aan boord* in mijn ogen niet. De gedachtegang die de schrijfster ontwikkelt, is ingewikkeld, maar dat is iets anders. Ze legt alles voortreffelijk uit, op de boven aangehaalde zorgvuldige, economische wijze. Aangaande de haperende opzet vermoedt Van 't Veer dat er iets anders speelt, te weten verbazing over de centrale rol van binnen de koloniale verhoudingen gemarginaliseerde figuren als de Indo-Europeaan en de *njai* (‘concubine’) (Van 't Veer 2023, 9). Wat er aan de techniek mankeert, leggen de tijdgenoten niet uit, maar ook ik heb geconstateerd dat die niet vrij is van feilen. Bijvoorbeeld, als de kleine Minie naar Nederland gaat, moet haar *baboe* (‘kindermeid’) mee om op haar te passen. Bij oma verblijft ze alleen, en later als ze weer terugkeert naar Indië, reist ze ook alleen. Maar waar is de *baboe* (‘kindermeid’) gebleven? Die is Beijerinck helemaal vergeten.

Ik deel de kritiek dat de personages weinig tot leven komen. Ze maken geen ontwikkeling door zoals personages in een roman horen te doen. Nu weten we niet beter, maar in de dagen van Beijerinck was die eis nieuw. Het was één van de eisen van het naturalisme, een stroming die in de jaren tachtig van de negentiende eeuw opkwam, als reactie op het idealisme met zijn oppervlakkige personages, een gelukkige afloop en dergelijke (Anbeek & Kloek 1981, 7-13; 21). We kunnen alleen maar gissen naar de redenen waarom Beijerinck trouw bleef aan het idealisme en niet met haar tijd meeging. Voor de analyse van *Het mooiste meisje aan boord* maakt het niet uit; het gaat er om of het gekozen genre de

³ Het woord “dan” verwijst naar de oogsttijd, waar de verteller in deze zin over vertelt.

schrijfster in staat stelt haar boodschap over het voetlicht te brengen. Dat is stellig het geval.

Personages in idealistische romans vertonen zoals gezegd geen ontwikkeling. Hoogstens blijken ze aan het eind van het verhaal iemand anders te zijn dan waar ze aanvankelijk voor doorgingen, zodat ze uiteindelijk toch met de nobele held of heldin kunnen trouwen. Eigenlijk verried hun knappe uiterlijk al een nobele inborst en hoge komaf. Zo zit het ook met Minie. Minie is knap om te zien, begaafd, en innemend; ze heeft een nobel karakter, en stamt via haar vader uit een Nederlandse patriciërsfamilie. In een idealistische roman is er een verband tussen zulke zaken. Haar geliefde staat als aspirant-controleur op de laagste tree van de ambtelijke hiërarchie in Nederlands-Indië, maar zijn goede manieren en knappe uiterlijk stemmen overeen met wat hij werkelijk is, een baron. Wat staat hun huwelijk nog in de weg? De verwachting die het genre bij de lezer oproept, vestigt de aandacht op een probleem dat de schrijfster onder onze aandacht brengen wil. Laten we kijken welk probleem dat is.

3. Motief

“Arme kleine!” Met deze verzuchting leidt de verteller het probleem, of beter het complex van problemen, in waar het in *Het mooiste meisje aan boord* om gaat (Beijerinck 2023, 37). De woorden ontsnappen aan de lippen van Van der Linden, de planter bij wie Minie logeert tot ze meegenomen zal worden naar Batavia en verder naar Europa, en ze gaan over haar: Minie is een “arme kleine” omdat haar opvoeding door een Europese vader en een Javaanse moeder blijft steken in wat de verteller halfslachtigheid noemt. Het aandeel van vader in de opvoeding is onvoldoende en zelfs schadelijk (het wordt nader omschreven als de “verslappende invloed van meewarige teederheid” (Beijerinck 2023, 37)); de bijdrage van moeder overstijgt niet het milieu van haar afkomst, de klasse van het gewone volk. Bovendien heeft ze geen verstand van opvoeden: ze zwalkt tussen strengheid en toegeeflijkheid. Een opvoeding, kortom, die goed is voor slappe karakters, die je voor de rest van je leven op achterstand zet (Beijerinck 2023, 37). De omstandigheden helpen niet: gebrekkige opvoeding is een probleem van de Indische maatschappij in het algemeen, en het concubinaat – dat ook door de ouders van Minie gepraktiseerd wordt – is geen veilige omgeving (Beijerinck 2023, 37).

Ook met Minie had het verkeerd kunnen aflopen, ware het niet dat haar vader op tijd inziet dat Minie er zonder gepaste opvoeding niet komt, en beseft dat zij die thuis niet krijgen zal. Vandaar dat hij haar naar oma in Nederland stuurt.

Aan karakter en kennis kan de Nederlandse omgeving met geduldige investering van tijd en moeite een hoop doen. Helaas geldt dat niet voor de twee

andere problemen: dat haar moeder een Javaanse vrouw uit het volk is, en dat haar ouders niet getrouwd zijn. Oma lost het eerste probleem op door er overheen te praten (van het tweede heeft Minie dan nog geen weet): “Kind! Je hebt geen moeder meer. Ik, je grootmama, zorgt immers voor je. Je bent toch tevreden?” (Beijerinck 2023, 56)⁴ – wat zich in het geheugen van Minie vastzet als “moeder is overleden” (Beijerinck 2023, 68).

Het probleem komt, niet opgelost, een aantal jaren later in volle hevigheid terug, als Minie zich aan boord van het schip bevindt dat haar weer naar Indië brengt, nu samen met het andere probleem, haar onwettige geboorte. Op een moment dat ze er niet bij is, wordt haar doopceel gelicht in het groepje reizigers met wie ze aan boord omgaat: dat haar ouders niet getrouwd zijn en dat haar moeder, een Javaanse, van lage komaf is (Beijerinck 2023, 68). Het betekent het abrupte einde van de ontluikende romance tussen Minie en een van haar medepassagiers, baron Van der Eyken. Hij laat uiteraard, welgemanierd als hij is, niets merken en blijft met haar omgaan, maar houdt van nu af aan afstand, in de overtuiging dat het tussen hen niets worden kan. Een echtpaar, dat deel uitmaakt van dezelfde coterie, vertelt Minie uiteindelijk hoe de vork in de steel zit. De schokkende werkelijkheid is bijna onbevattelijk. Niet alleen is Minie haar amant kwijt, ze verneemt tegelijkertijd dat haar moeder niet overleden is maar nog leeft. Het dringt tot haar door dat haar grootmoeder, die ze altijd hooggeschat heeft, haar indertijd voorgelogen heeft. Niet minder bitter is het besef dat haar vader dit alles teweeggebracht heeft, door niet met haar moeder te trouwen. Hoe sterk ze is, ook onder deze omstandigheden, blijkt als ze in weerwil van haar verdriet begrip opbrengt voor de handelwijze van de baron (Beijerinck 2023, 76-79).

Van der Eyken schrikt terug voor de gemengdbloedigheid van Minie en de lage komaf van haar moeder, en de onwettigheid van haar geboorte, dezelfde zwarigheden die de verteller al genoemd had. Bij onwettigheid denkt Van der Eyken niet aan de juridische kant; het gaat hem om wat zijn familie ervan zou kunnen denken, wat gepast en ongepast wordt geacht in zijn milieu (zie zijn verweer tegen de moeder van Minie op bladzijde 111). Twee jaar later komen Minie en Van der Eyken elkaar opnieuw tegen. Dan heeft hun ontmoeting het gewenste gevolg, een (voorgenomen) huwelijk. Wat is er in de tussentijd veranderd? Eigenlijk niets. Van der Eyken is niet veranderd maar draait bij, door toedoen van de moeder. De moeder is evenmin veranderd; alleen wordt gaande het verhaal duidelijk wat voor iemand zij is.

De moeder van Minie is op heel jonge leeftijd bij haar vader ingetrokken (hij was zelf ook nog heel jong). Niet uit liefde, lijkt het: de romance tussen haar dochter en de baron is haar eerste kennismaking met “de romantische zijde van

⁴ Het “zorgt” in het citaat is niet een fout maar staat er doelbewust: oma verplaatst de aandacht van haar persoon naar haar hoedanigheid.

het menselijk bestaan" (Beijerinck 2023, 112). Was er dwang in het spel? Ze heeft het over "uit haar kring gerukt" als ze op die stap terugkijkt, en hoopt "haar kind voor eenzelfde lot te bewaren" (namelijk voor de rechteloosheid die die stap voor haar met zich meegebracht heeft), wat zo niet op dwang dan toch op zijn minst op een breuk met haar familie wijst (Beijerinck 2023, 37). Voor haar onvoorwaardelijke toewijding aan haar Nederlandse partner (haar "meester" zegt ze (Beijerinck 2023, 82)) heeft ze veel genegenheid teruggekregen. Ze is Javaanse, iemand uit het volk, dus een inferieur wezen volgens grootmoeder en andere Nederlanders. Zelf spreekt ze in soortgelijke termen over zichzelf, maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat ze er ook zo over denkt: de lezer herkent de Javaanse opvatting die voorschrijft dat je je gesprekspartner in zijn of haar waarde laat en dus bijvoorbeeld niet tegensprekt als je daarmee de indruk zou wekken iemands inzicht in twijfel te trekken. Uit de beschrijvingen van haar komt het tegendeel naar voren: ze is intelligent en leergierig, zelfbewust, zelfstandig, heel goed in staat haar zaken te regelen (Beijerinck 2023, 82-84). Van der Eyken noemt haar "fier" en heeft onzorg voor haar persoonlijkheid (Beijerinck 2023, 111). Over één aspect aarzel ik, hoe ik het duiden moet. De moeder van Minie heeft, "onder den voortdurenden invloed van den man, dien zij vereerde", zelfs een "zekere beschaving" overgenomen "die haar gunstig van hare rasgenooten onderscheidde" (Beijerinck 2023, 82). Dus toch inferioriteit, ook in de ogen van de verteller, die hier aan het woord is? Zoals te verwachten laat de moeder zich, over zichzelf sprekend, in soortgelijke bewoordingen uit (Beijerinck 2023, 111). Het hangt ervan af hoe we het woord "beschaving" moeten opvatten: gaat het om goede manieren, weten hoe het hoort, dan wel om hoge cultuur in de zin van eruditie en uitingen van kunst en dergelijke, of, derde mogelijkheid, neutraal, verwijst het naar de zeden en gewoonten van een streek of volk? Op uitingen van hoge cultuur wordt nergens in het boek gezinspeeld. De moeder weet hoe zich te gedragen in gezelschap van Europese dames, ze voelt aan wanneer ze nodig is, wanneer ze te veel is (Beijerinck 2023, 84; 106), maar dat is niet specifiek Nederlands: hoe je in gezelschap te gedragen is een vorm van verfijning waar ook Javaanse kinderen van jongs af in gedrild worden. Misschien gaat het platweg om hoe de vader het huishouden hebben wil, namelijk net als thuis in Nederland. De tekst bevat één voorbeeld van beschaving in deze zin: de gezamenlijke maaltijd aan tafel (Beijerinck 2023, 84). Daarin onderscheidt de moeder zich beslist van haar "rasgenooten", want dat is een Nederlandse, geen Javaanse gewoonte.

Het is duidelijk, deze vrouw straalt gezag uit. Van der Eyken voelt het en onderwerpt zich eraan; kleur en afkomst vallen weg. Zij doorziet de façade van zijn beschaving, toetst zijn bedoeling, brengt hem ertoe zijn hart uit te storten, en leidt hem naar het punt waar hij ziet wat wezenlijk is voor de verhouding van

moeder en dochter: niet de juridische band maar de band van het bloed (Beijerinck 2023, 111). Nu kan hij met succes om haar hand vragen.

4. Othering

Kleur en afkomst mogen dan wegvallen maar hoe zit het in *Het mooiste meisje aan boord* met de strategieën van *othering*, van uitsluiting, die *De postkoloniale spiegel* (2021) in de Indische romans uit deze tijd bespeurt? Van 't Veer stelt vast dat ook *Het mooiste meisje aan boord*, alle emancipatoire ideeën ten spijt, niet vrij is van koloniale denkbeelden. Hij wijst op twee kenmerken in het bijzonder, de naamloosheid van Minie's moeder en haar vatbaarheid voor de 'beschavende' invloed van haar Hollandse partner (Van 't Veer 2023, 23). Het eerste kenmerk is een manier om de inheemse bevolking van haar individualiteit te ontdoen; het tweede kenmerk is een vorm van bevoogding (ongeacht welke invulling er aan het begrip 'beschaving' gegeven wordt). Beide kenmerken openen de weg naar minachting en zo naar onderdrukking. Er zijn meer van zulke strategieën in *Het mooiste meisje aan boord* aan te wijzen, al moeten we wel steeds in de gaten houden wie er spreekt of waarneemt. In hoofdstuk 1 lezen we over de thee-aanplant van Van der Linden, "door hem aan de woeste gronden ontwoekerd" (Beijerinck 2023, 33). Door hemzelf, met eigen handen? Hier spreekt de trotse ondernemer, zelfvoldaan, wat de afwezigheid van de handen die het werk gedaan hebben begrijpelijk maakt.

Naamloosheid en de verwante strategie van het collectief als aanduiding worden beide ingezet. Alleen is opmerkelijk dat de strategie van naamloosheid niet de Javanen in het verhaal treft – de moeder van Minie is een uitzondering – maar juist enkele Nederlanders van mindere stand. Over beide dient iets gezegd te worden.

Hoe kan het toch, zoals Van 't Veer (2023) vaststelt, dat de moeder van Minie geen naam heeft? Verdiende niet uitgerekend zij het, met haar vooraanstaande rol in het verhaal, om van *othering* gevrijwaard te blijven? Nu hebben de meeste Javanen traditioneel maar één naam, vergelijkbaar met de situatie in Nederland voordat de Fransen langs geweest waren. Voor de bedienden in het verhaal volstaat die naam, bij eerste (vaak enige) vermelding aangevuld met de functie die ze bekleden: de huisbediende van Van der Linden heet Daoed, bij eerste vermelding met de toevoeging dat hij de "huisjongen" (Beijerinck 2023, 34) van Van der Linden is; de *baboe* van Minie wordt geïntroduceerd als "Sima, Minie's lijfmeid" (Beijerinck 2023, 43). De Nederlandse personages in het verhaal die aanzien genieten, worden allen aangeduid met de combinatie van de hun toekomende betiteling en hun achternaam: de planter heet de heer Van der Linden, oma is mevrouw Van Ellinkhuizen, haar zoon (de vader van Minie) is de heer Van Ellinkhuizen (voor haar is het Otto), enzovoort. De

combinatie wordt steeds helemaal vermeld, niet alleen de eerste keer zoals bij de bedienden.

De moeder van Minie past in geen van beide categorieën. Ze beweegt zich in de bovenlaag van de samenleving, maar blijft desondanks de Javaanse die geen vrije toegang heeft tot de voorgalerij. Als Javaanse heeft ze geen voor- of achternaam, alleen één naam, wat een combinatie als voor de Nederlanders uitsluit. De naam van haar ‘man’ komt niet in aanmerking, omdat ze niet getrouwd zijn; om dezelfde reden is ze geen mevrouw. Maar haar zonder meer bij haar naam noemen, met de eventuele toevoeging ‘moeder’ bij de eerste vermelding, zou haar onder de bedienden scharen, wat evenmin kan. Anonimiteit is dus misschien in haar geval niet een uiting van *othering* maar het gevolg van haar hybride positie. Interessant is in dit verband dat Minie’s moeder altijd aangeduid wordt als “de moeder”; het woord *njai* (‘huishoudster, bijzit van Europeaan’) komt in de hele roman niet voor. Vond de schrijfster dat woord ongeschikt wegens de negatieve connotatie?⁵

De Nederlanders in het verhaal die geen naam krijgen, zijn twee zeelui aan boord van het retourschip. De manier waarop ze beschreven worden, doet erg denken aan de strategieën van *othering* die we hebben leren kennen uit *De postkoloniale spiegel* (2021): ze worden aangeduid als collectief, als individu blijven ze naamloos, de beschrijving van hun uiterlijk is stereotiep. Het zijn lieden die er een ‘filosofie’ op nahouden, die fatalistisch zijn. Ze zijn kinderlijk (ze spreken de waarheid, zijn niet tot oordelen in staat). Desinteresse in hoe ze er precies uitzien of wat ze precies doen, een aspect van de waarneming van anderen als collectief, zich uitend in vaagheid van beschrijving, onjuistheden, clichés, ontbreekt evenmin (zeelui dragen zuidwesters, of het nu stormt of stralend weer is, vegen het dek aan ongeacht hun rang, noemen de kapitein “de ouwe” (Beijerinck 2023, 63-68)).

Zelfs taalgebruik wordt als instrument van *othering* aangewend. Beijerinck weeft ook dit middel subtiel in haar roman. Niet-naamloze Nederlanders converseren in het Nederlands, bedienden en naamloze Nederlanders zoals zeelui spreken iets anders. De bedienden in *Het mooiste meisje aan boord* spreken

⁵ Oorspronkelijk had het woord helemaal geen negatieve bijklank. Het komt zowel in het Javaans als in het Balinees voor, in het Javaans met de betekenis ‘mevrouw’, in het Balinees als aanspreekterm van de man voor zijn vrouw (letterlijk: ‘zusje’). In de tijd van Beijerinck was het woord al lang en breed overgegaan in het Maleis, met de betekenis ‘huishoudster, bijzit van Europeaan’; zie Klinkert 1893 s.v. ‘njai’. Van der Tuuk vermoedt dat het Balinees de bron geweest is, omdat de eerste huishoudsters Balinese vrouwen waren (Van der Tuuk 1912, s.v. ‘njai’, met verwijzing naar de *Reizen* van Cornelis de Bruijn uit 1711).

Maleis.⁶ Minie vertrekt van Java als tweetalig kind; terug op Java, na haar grondige opvoeding bij oma, spreekt ze alleen nog Nederlands (Beijerinck 2023, 57; 84). De zeelui praten plat: “[...] as hij op ’t dek komt, weet je, dan ken je der secuur van zijn dat ie der een doel mee het” (Beijerinck 2023, 64).

De bejegening, door verteller en personages uit de hogere klasse, van het bedienend personeel op Java en de Nederlanders die aan boord het gewone volk vertegenwoordigen, vertoont dus grote parallelle. Het heeft er alle schijn van dat *othering* in *Het mooiste meisje aan boord* niet Europees tegenover inheems stelt maar bovenlaag van de maatschappij tegenover volk.⁷ Deze uitkomst sluit aan bij de eisen van de idealistische roman met haar concentratie op de maatschappelijke elite en het centrale probleem van *Het mooiste meisje aan boord*, hoe Minie en de baron elkaar toch krijgen.

5. Emancipatie

Het mooiste meisje aan boord ontleent haar emancipatoire aanspraken aan de centrale positie in het verhaal van traditioneel onderdrukte groepen, de Indo-Europeaan en de Javaan, beiden vertegenwoordigd door een vrouw. Roepen dat het anders moet, is niet genoeg; het gaat om een manier van denken die veranderen moet. Beijerinck pleit voor het heroverwegen van ingenomen posities, voor het denken buiten de overgeleverde kaders. Zij uit haar ideeën via de personages in *Het mooiste meisje aan boord*. Die praten in een aantal gevallen over wat hen bezielt; allemaal handelen ze daarnaar. Minie probeert te doorgronden welke principes er in het geding zijn. Als ze het besluit van Van der Eyken om niet met haar in zee te gaan verwerkt, zegt ze tegen zichzelf:

[I]k zou hem zijn terugtrekken noodeloos hebben gemaakt! [als oma mij de waarheid over mijn afkomst had verteld] Maar ook weder... hij leed onder den dwang, dien hij zich zag opgelegd, ... ’t is geen spelen met mijn hart geweest, dat ik hem moet verwijten! Neen, hij heeft gehandeld zooals hij verplicht meende te zijn, aan zijn naam, aan zijn stand!

(Beijerinck 2023, 76)

⁶ Het gaat niet altijd goed met hun taal. Als Daoed het sein “*kloear makannan*” geeft (Maleis voor ‘het eten is klaar’, legt de verteller uit), begrijpen Van der Linden en zijn gast dat ze aan tafel kunnen (Beijerinck 2023, 42). Gelukkig maar dat ze het begrijpen, want Daoed praat wel raar: de combinatie van de woorden is vreemd en de volgorde klopt ook niet. Of had de schrijfster zelf moeite met het Maleis? Er is meer fout gegaan in het boek, bijvoorbeeld met betrekking tot welke inheemse taal er nu eigenlijk gesproken wordt. Is het Maleis, is het Javaans? De schrijfster komt er niet uit. Tenslotte houdt ze het maar op “de taal van het land” (Beijerinck 2023, 84).

⁷ ‘Bovenlaag’ wil zeggen: Europese bovenlaag; de inheemse bovenlaag speelt geen rol in het verhaal.

Maar dan zijn we al een eind op weg in de roman. Beijerinck bouwt haar betoog zorgvuldig op. De grootste vijand van verandering is de traditie. De planter brengt dat onder woorden. Grootmoeder en baron illustreren de zwakte van de mens tegenover de kracht van de traditie. Vader belichaamt een ander aspect: egocentrisme, voortvloeiend uit door de traditie gesanctioneerde autoriteit. Het bevriende echtpaar op de boot laat de winst van het alternatief, morele moed, zien.

Van der Linden, de theeplanter, staat onafhankelijk in het leven. Hij heeft best een zwaar bestaan gehad. Wat hij bereikt heeft, heeft hij zelf opgebouwd, met vallen en opstaan, ver van huis, met betrouwbare en onbetrouwbare collega's, in een onbekend land dat van dichtbij niet zo mooi is als het van verre leek. Hij zou het niet weer doen. Maar de ervaring heeft zijn blik verruimd. Gewoonten zijn precies dat: gewoonten, en de ene gewoonte is niet per se superieur aan de andere; het gaat om wat erachter zit. Overigens redt hij zich uitstekend alleen. Hij zou het een Europees meisje niet aan willen doen zijn bestaan te delen, en aan een *njai* ('concubine') heeft hij geen behoefte; hij kan zonder. Daarmee gaat hij in tegen de heersende opinie dat een man in Indië getrouwd behoort te zijn en dat de *njai* ('concubine') een noodzakelijke compensatie is. Van der Linden verklaart zich niet voor of tegen het huwelijk of het concubinaat, hij zegt alleen, en bevestigt de juistheid van zijn visie door wie hij is en wat hij bereikt heeft, dat het onzin is om te beweren dat de Nederlandse man niet anders kan. Deze ontboezeming van Van der Linden vindt plaats in een discussie met een gast. Minie was er niet bij en zou er ook niets van begrepen hebben, want ze was op dat moment nog maar vijf jaar. Wat de planter te berde brengt, komt op verschillende plaatsen in de roman terug. Het is als het ware een beginselverklaring van de schrijfster. Niet voor niets begint de roman met de planter.

Grootmoeder en Van der Eyken ontleen hun waarde aan de goede naam van de familie. Die overgeleverde waarde moeten ze in stand houden, vinden ze. Het geluk van buitenstaanders en van individuen is van ondergeschikt belang. Oma neemt desnoods haar toevlucht tot leugens om het familieblazoenschoon te houden. Zij ontkent doodleuk het bestaan van Minie's inheemse moeder. Van der Eyken verschuilt zich achter het veronderstelde familie-oordeel over de verbintenis met een Indo-Europees meisje, een bastaard bovendien. Hij is opgelucht als blijkt dat Minie zijn beweegredenen begrijpt. Minie doorziet beider motieven. Die wijst ze af, maar ze ziet, met een mengeling van ontsteltenis en mededogen, dat zij elk de gevangene zijn van hun traditie en niet anders kunnen handelen.

Het echtpaar lijkt op het eerste gezicht een onwaarschijnlijke bron van emancipatoire geluiden. Hij is militair, "een man uit één stuk" (Beijerinck 2023,

62); zij wordt geïntroduceerd als “het jonge vrouwtje” (Beijerinck 2023, 62) dat, pas getrouwd, helemaal in haar wittebroodsweken opgaat. Het pakt anders uit. Meteen al karakteriseert de verteller hem als iemand die, pas afgestudeerd en nog zonder ervaring, de balans tussen theorie en praktijk zal weten te bewaren in zijn toekomstige werkkring in Indië – dus een zelfstandig oordeel heeft –, haar als uiterlijk frêle maar met een sterke persoonlijkheid. Op het moment dat Minies goede naam te grabbel wordt gegoooid, is hij degene die hardop protesteert en de aantijgingen in twijfel trekt (terwijl de anderen zwijgen). Zij zien in – als enigen – dat ze Minie niet van boord kunnen laten gaan zonder haar in te lichten over het voorval, en dat doen ze vervolgens, hoe zwaar het ook voor Minie is. Ook voor henzelf trouwens. Er gaat overleg tussen beide echtelieden aan vooraf. Als de een aan de ander vraagt om naar Minie toe te gaan – het zwaarste deel – is dat niet een kwestie van afschuiven maar van wederzijds vertrouwen.

Vader komt tijdens een gesprek onder vier ogen met Minie tot het inzicht dat hij de uiteindelijke oorzaak is van haar ongeluk, te weten Van der Eykens besluit om de romance af te blazen – alsof hij zich van geen kwaad bewust was en een dochter nodig had om hem diets te maken. Hij verbindt hier geen consequenties aan, hoewel dat in zijn macht ligt. Integendeel, hij verwijt Van der Eyken juist Minie in het ongeluk gestort te hebben en verhindert hun contact. Je speelt niet met de gevoelens van zijn dochter! Als vader heeft hij de autoriteit en de plicht om op te treden. (Minies moeder ziet het anders, maar hij overlegt niet met haar.) Een huwelijk met de moeder van zijn kinderen – het eenvoudige antwoord op het door hem veroorzaakte probleem – overweegt hij allermist. Omdat zo’n huwelijk zijn carrière in gevaar zou kunnen brengen? Moeder en dochter laten niet na te betuigen hoeveel ze van hem houden, maar de lezer kan zich niet aan de indruk onttrekken dat het een egocentrische hork is.

Communicatie, luisteren, je verplaatsen in de ander, oprechtheid, gelijkwaardigheid, vertrouwen, dit zijn de kwaliteiten die er voor Beijerinck in het leven toe doen. De hier besproken personages illustreren haar opvattingen. Het leven van Minie had gemakkelijk geruïneerd kunnen worden, door grootmoeders misplaatste gehechtheid aan traditie en schijn, en daarna nog een keer om dezelfde reden door Van der Eyken. Vaders omgang met anderen wordt bepaald door zijn eigen belang: de relatie met haar moeder is zeer eenzijdig op zijn belang gericht; het woord ‘communicatie’ staat niet in zijn woordenboek. Luisteren of zich in de ander verplaatsen is evenmin zijn fort, getuige de manier waarop hij ingrijpt in de verhouding van Minie met Van der Eyken. Beijerinck is niet pessimistisch. Dat laten de personages van de planter en het echtpaar zien.

6. Conclusie

De Indische roman *Het mooiste meisje aan boord* van H.W. Beijerinck is na verschijnen in 1894 in de vergetelheid geraakt en decennialang onvindbaar geweest, tot Van 't Veer met grote inzet het laatste exemplaar ter wereld wist te traceren en de roman veiligstelde en weer toegankelijk maakte door een heruitgave, uitgebracht in 2023.

De ontvangst in 1894 was negatief. *Het mooiste meisje aan boord* beantwoordde niet aan de eisen van de tijd, zo luidde de kritiek. Nauwkeurige lectuur van de roman anno 2023 laat de betrekkelijkheid van dit negatieve oordeel zien. De roman van Beijerinck moge ouderwets geweest zijn, het door haar gehanteerde genre schept niettemin de voorwaarden om wat ze ter tafel brengen wil, de opvoeding van het Indische kind en de problemen die daarmee samenhangen, scherp uit te laten komen. De schrijfster slaagt erin om precies en soepel te formuleren wat ze te zeggen heeft. De negatieve ontvangst kan, behalve met het ouderwetse karakter van haar werk, ook te maken hebben gehad met de prominente rol van de Indo-Europeaan en de Javaanse *njai* ('concubine'): binnen de koloniale verhoudingen heeft die ongetwijfeld weerstand opgeroepen.

Doortrokken als de Nederlands-Indische samenleving was van vooroordelen over ras en stand, neemt *Het mooiste meisje aan boord* met haar strijd tegen die vooroordelen een bijzondere positie in binnen de Indische literatuur. Toch wekt de roman de indruk niet vrij te zijn van koloniale denkbeelden en het mechanisme *othering*. Nader onderzoek suggereert evenwel dat naamloosheid, een vaak gehanteerde strategie van uitsluiting, in het geval van de *njai* ('concubine') een andere verklaring hebben kan: haar hybride positie tussen de Nederlander en de Javaan is hier misschien debet aan. Ook het mechanisme van uitsluiting door *dédain* neemt een andere draai, door de gangbare tegenstelling van koloniaal tegenover gekoloniseerde te vervangen door die van maatschappelijke elite tegenover volk.

Het mooiste meisje aan boord laat zien hoe sterk vooroordelen zijn. Maar door de achterliggende denkwijze bloot te leggen en een alternatief aan te bieden helpt het die vooroordelen uit de weg te ruimen. Dat is een grote verdienste van de roman.

Verwijzingen

- Anbeek, Ton & J.J. Kloek. 1981. *Literatuur in verandering: Voorbeelden van de vernieuwing in het proza tussen 1879 en 1887*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Beijerinck, Henriëtte Wilhelmina. 2023. *Het mooiste meisje aan boord. Oorspronkelijke roman uit het Indische leven*. Met een inleiding van Coen van 't Veer. Hilversum: Verloren.

- Bel, Jacqueline. 2021. Klewangwettende gezangen en knevelarij: Multatuli. In *De postkoloniale spiegel. De Nederlands-Indische letteren herlezen*, geredigeerd door Rick Honings, Coen van 't Veer & Jacqueline Bel, 31-48. Leiden: Leiden University Press.
- Honings, Rick, Coen van 't Veer & Jacqueline Bel, eds. 2021. *De postkoloniale spiegel. De Nederlands-Indische letteren herlezen*. Leiden: Leiden University Press.
- Klinkert, Hillebrandus Cornelius. 1893. *Nieuw Maleisch-Nederlandsch woordenboek met Arabisch karakter, naar de beste bronnen bewerkt*. Leiden: Brill.
- van der Molen, Willem. 2024. Wij en niet-wij in Het mooiste meisje aan boord (1894) van Henriëtte Beijerinck. *Indische Letteren* 39.2: 129-143.
- Sastradarma. 1867-1869. *Cariyos Nagari Batawi, punapa ingkang dipun pirsani raden arya Sastradarma, kaanggit piyambak. Beschrijving van Batavia naar eigen aanschouwing*. Deel I en II. Batavia: Landsdrukkerij.
- van der Tuuk, Herman Neubronner. 1912. *Kawi-Balineesch-Nederlandsch woordenboek*. Deel IV. Met voorbericht van D.A. Rinkes. Batavia: Landsdrukkerij.
- van 't Veer, Coen. 2023. Inleiding. In *Het mooiste meisje aan boord. Oorspronkelijke roman uit het Indische leven*, geschreven door Henriëtte Wilhelmina Beijerinck, 9-30. Hilversum: Verloren.
- van 't Veer, Coen. 2020. *De kolonie op drift: De representatie en constructie van koloniale identiteit in fictie over de zeereis tussen Nederland en Nederlands-Indië (1850-1940)*. Hilversum: Verloren.